

EEN BOSSCHE AVONDMAALSBEKER UIT 1670 VAN DE HERVORMDE GEMEENTE TE VUGHT (N.Br.) EN HET WAPEN VAN VUGHT

H. DAS-HORSMEIER

Onder het kerkelijk vaatwerk van de Hervormde Gemeente te Vught bevinden zich twee zilveren avondmaalsbekers, die behalve mooi ook erg interessant zijn. De éne werd in 1643 door een Haarlemse zilversmid vervaardigd¹⁾, de andere in 1670 in Den Bosch. Deze bekers worden niet alleen als kostbaar bezit bewaard, maar zijn ook nog altijd in gebruik bij de viering van het H. Avondmaal.

De Bossche beker is een dubbelwandige zilveren beker met een hoogte van 16,7 cm en een diameter van 11,1 cm aan de bovenzijde buitenwerks. Iets boven het midden is een verticale scheur van 1,5 cm van binnenuit gerepareerd met tinsoldeer. Op de onderkant staan aan de buitenzijde drie gave zilvermerkjes en een vrij groffe trembleersteek (zigzaglijn, ontstaan door het wegsteken van materiaal met een trembleerstekker; aan de hand van het vrijgekomen materiaal toetste het gilde het zilveragehalte). Bovendien zijn er onderop twee kerken met daartussen een sleutel gegraveerd.

In de kerkrekeningen van de Hervormde Gemeente Vught werd nagegaan, of er rond 1670 een betaling voor een beker was gedaan. Dat was niet het geval. Mogelijk is deze beker een geschenk geweest.²⁾ In de Vughtse dorpsrekeningen werd geen betaling voor de beker aangetroffen.

Als zilvermerkjes zien we een gekroonde bosboom: het stadskeur van Den Bosch. Het meesterteken is een wijnkannetje met het oor om te zien naar links, en profiel in ovaal. Dit behoort toe aan de Bossche zilversmid Thomas van Well, die in 1642 zijn meestertitel haalde.³⁾ De jaarletter T zal staan voor 1670.⁴⁾ Thomas' sterfjaar is weliswaar niet bekend, maar jaarletter T = 1694 lijkt uitgesloten, omdat

a) hij dan te oud zou zijn

b) in de periode St.-Eloij (= 1 dec.) 1678-1679 werd „Ontfangen den 21 Juli (dus 1679) van de begeijnte van Wel voor vercopen van 't gerescap 2 gulden, 2 stuivers samen 2-2-0-“.⁵⁾

Het eenvoudige graveersel is tot ongeveer de halve hoogte aangebracht. Even onder de bovenrand zien we een band, waarvan de lijnen op drie plaatsen ineens geslingerd zijn; daartussen is fijn rankwerk gegraveerd. Eronder staan andere gestileerde versieringsmotieven.

DE TWEE KERKEN MET SLEUTEL

Wat de beker zo interessant maakt, is de voorstelling onderop van twee kerken met daartussen een sleutel: een duidelijke verwijzing naar het wapen van Vught. Erboven staat bovendien in latijnse majuskels „VVCHT“.

Heraldisch links (dus om te zien rechts) zien we een zorgvuldig gegraveerde kerk, die de St.-Lambertuskerk (nu Hervormde Kerk) moet voorstellen: de

toren heeft namelijk geen spits. (Deze ging verloren bij een brand in 1562). De andere kerk is dan de St.-Pieterskerk, die eertijds op het Maurickplein stond. Er zijn meer verschillen tussen beide kerken: de ingang, de ramen en de kleine torentjes zijn niet identiek.

Verder staat het weerhaantje van de St.-Pieterskerk op de grote toren en is „afgewend” (kijkt a.h.w. de beker uit); bij de St.-Lambertuskerk staat het haantje op de kleine toren en kijkt naar het midden. Tussen de kerken staat een sleutel met de baard naar boven en naar rechts gewend; de greep is hartvormig. In afwijking van de schependomszegels of het wapen van Vught staan op de beker de grote torens beide heraldisch links van de kerk, en ontbreken zowel het bijschildje met de leeuw(en), als het rankwerk.

DE ONTWIKKELING VAN HET VUGHTSE SCHEPENDOMSZEGEL TOT HET WAPEN VAN VUGHT

De Vughtse schepenen bezegelden indertijd hun charters met wat ze het „segchel ons ghemeijns sc(h)ependoms” noemden. (Een charter is een blad perkament, waarop een akte is geschreven, die ter bekrachtiging is bezegeld). Er zijn vanaf het midden van de 14e eeuw drie typen zegels bekend, die resulteerden in het wapen van 1817. Een overzicht met kenmerken van de drie zegels en het wapen is in een bijlage opgenomen.

Type A

Van het oudste type („type A”) dateert de eerste afdruk die bekend is van 18 oktober 1353.⁶⁾ Deze bevindt zich in de archieven van de Duitse Orde te Vught. Het is een bijzonder gaaf en scherp uithangend zegel in groene was. Op alle drie de zegeltypen zijn de twee oudste parochiekerken van Vught es-

Het wapen van Vught bij het Administratiekantoor van de Gemeentesecretarie te Vught.

(Foto: Wim Brons, oktober 1982)

sentieel. Ze zijn steeds identiek en met de torens naar elkaar toegewend. Kerk en toren zijn „verlicht”, d.w.z. hebben ramen en een deur. De kerk heeft drie romaanse raampjes, de toren een deur en twee romaanse raampjes. De torens worden overtopt door een globe, waarop een kruis en weerhaan; op het kerkdak staat een globe met kruis. Onder de kerken staat een bij-schildje met vier kwartieren, in ieder een klimmende leeuw. Aangenomen wordt, dat de kwartieren I en IV wijzen in de richting van de hertogen van Brabant, terwijl de kwartieren II en III van Limburg zijn. Na de Limburgse successie-oorlog (1283-1288) werden beide hertogdommen onder Hertog Jan I van Brabant verenigd. Hij had een wapen met één leeuw gevoerd. Sedert Jan II (1294-1312) werd het gevierendeelde wapen gevoerd.⁷⁾ Het Vughtse zegel met gevierendeeld bij-schildje dateert dus op z'n vroegst uit de tijd van Jan II.

Het veld is bezaaid met kruisjes (niet met sterretjes!).

De sleutel ontbreekt nog, evenals het rankwerk of de latere palmtakken.

Direct onder de kerken zijn links en rechts twee identieke teken-tjes te zien, die tot nu toe nergens werden vermeld. Het figuurtje bestaat uit drie verticale streepjes, die aan de onderkant met een balkje afgesloten worden. De afsluiting aan de bovenkant is moeilijk te identificeren (kroontje? kruisje?). De betekenis van het figuurtje als geheel is onbekend. Het doet nog het meeste aan een meesterteken denken, hoewel dat op zegels ongebruikelijk is. Tenslotte het randschrift. Er staat in gotische majuskels „Sigillum scabinatus in VVCHT”; de woorden worden gescheiden door kruisjes, waarvan er één breedarmig is.

Type B

In 1400 of 1401 lieten de schepenen een nieuw stempel („type B”) maken, dat nu nog te zien is op de Vughtse Oudheidkamer. Het zegelveld is nog gaaf, de rand deels afgesleten. De oudste afdruk die bekend is, dateert van 2 oktober

*Onderzijde avondmaalsbeker Hervormde Gemeente Vught, 1670.
(Foto: Jos Koldewei, juni 1983)*

ber 1401.⁸⁾

Er zijn aanmerkelijke verschillen met type A. Het bijschildje met de vier leeuwen schoof naar boven tussen de kerken. Op het schild werd een sleutel – attribuut van St.-Petrus – geplaatst. De kamvormige baard is naar boven en naar rechts gewend, de greep is ruitvormig. De kerken zijn niet meer „verlicht”, wel „gemetseld”, d.w.z. de voegen zijn zichtbaar. Het torendak is spits. De weerhaantjes van welke het bij type A niet duidelijk is in welke richting ze kijken, kijken bij type B naar heraldisch links. Het veld werd bezaaid met vijfstralige sterretjes. De vrijgekomen ruimte in de schildpunt werd opgevuld met twee ineen geslingerde ranken met drie loten (nog geen palmtakken). Deze waren vermoedelijk alleen als decoratie en opvulling bedoeld. Sommigen zien er nu al palmtakken in, en wel als attribuut van, en hommage aan St.-Lambertus.⁹⁾ Tenslotte het randschrift. In gotische majuskels¹⁰⁾ staat er „Sigillum scabinorum de VVCHT”; de woorden worden afgewisseld met rankwerk.

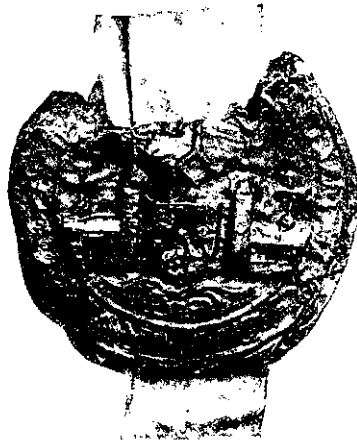
In bijna iedere beschrijving van het Vughtse wapen wordt terecht aangegeven, dat de sleutel die we nu bij type B zagen verschijnen, wijst in de richting van St.-Petrus. Men ziet daarin echter ten onrechte het bewijs, dat St.-Petrus de oudste Vughtse beschermheilige is. Drs. A.C.M. Kappelhof kwam onlangs tot de conclusie, dat de St.-Lambertusparochie vrijwel zeker de oudste papieren had. Hij baseert zich daarbij zowel op de ligging, als op de benaming van de tiendgronden van beide parochies (gebieden waarover de „tinden” – een vorm van belasting – geheven werden).

Het eerste argument wordt ontleend aan een uit 1772 en 1773 daterende Tiendkaart van de landmeter Hendrik Verhees, waarop een deel van de tiendgronden van beide parochies staat aangegeven.¹¹⁾ De ligging van de gronden is zodanig, dat er gebieden waarover de St.-Lambertusparochie (Duitse Orde) tinden hief, zowel tussen, als óp gebieden van de St.-Petrusparochie (kapittel van Eindhoven) liggen. Die vreemde ligging is alleen te verklaren, als de St.-Lambertusparochie de oudste rechten heeft.

Een tweede argument is, dat de tinden die de St.-Lambertusparochie op het grondgebied van de St.-Petrusparochie hief, de oude tinden werden genoemd en die van de St.-Petrusparochie de nieuwe tinden.¹²⁾ Waarschijnlijk zijn deze oude tiendgronden van de St.-Lambertusparochie – gezien de naamgeving – ook eerder in cultuur gebracht, dan de grond van de nieuwe tinden.

Type C

De tijd waarin type B vervangen werd door type C kan minder nauwkeurig gedateerd worden. In ieder geval is een charter d.d. 13 februari 1557¹³⁾ nog voorzien van zegel B, en een charter d.d. 5 februari 1567¹⁴⁾ voorzien van het nieuwe. Het zegel is erg beschadigd en versleten. Ruim de helft ontbreekt, maar aan de maat van het restant, de maat en vorm van het heraldisch linkse kerkje en door de manier waarop dit tegen de rand aanzit, is het zeker, dat het hier gaat om een zegel van type C. De tijd waarin dit in gebruik genomen

*Schependomszegel type C / Charter 2 jan. 1574).
(Foto overgenomen uit Gedenkboekje Vughts Gemeentehuis, 1937)
Voor foto's van de typen A en B: zie Brabants Heem 1976 no. 1.*

werd, ligt dus vroeger dan werd aangenomen.¹⁵⁾

Het belangrijkste verschil tussen de typen B en C is, dat de vier kwartieren met leeuwen op het bijschildje vervangen werden door één kwartier met één klimmende leeuw. Anders gezegd: het hertogelijke wapen werd vervangen door dat van de Staten van Brabant. De baard van de sleutel kreeg de 16de eeuwse zogenaamde kruisvorm.¹⁶⁾ De tekst van het randschrift bleef gelijk, maar werd nu in latijnse majuskels geschreven.

Het Vughtse zegel is in de loop van de tijd buiten gebruik geraakt, en zeker na 1795, toen het scheidingsproces tussen administratie (= bestuur) en de met het plaatselijk bestuur verbonden justitie op gang kwam.¹⁷⁾

HET WAPEN VAN VUGHT

We maken nu een sprong naar 1817. Na de tijd van de Fransen, die niets van wapens – tekenen van feodaliteit! – hadden moeten hebben, besloot koning Willem I tot het herstel van oude gemeentewapens of het verlenen van nieuwe. De functie van gemeentewapens verschilt echter wezenlijk van die van de schependomszegels: de wapens fungeren slechts als decoratie en herkenningsteken, terwijl de zegels een juridisch-notariële functie hadden.

Bij besluit van de Hooge Raad van Adel d.d. 16 juli 1817 werd de gemeente Vught officieel bevestigd in het bezit van haar wapen, dat elementen uit alle drie de zegeltypen bezit. Het diploma van bevestiging met tekst en afbeelding bevindt zich op het gemeentehuis, maar heeft helaas erg door vocht geleden.

Het wapen wordt als volgt beschreven: „Zijnde van Lazuur (blauw), waarop een Schild van goud, beladen met eenen klimmenden Leeuw van Lazuur,

waarop een Sleutel staande en pal (paalsgewijze, loodrecht), verzeld aan iedre zijde van eene Kerk en en pointe (in de schildpunt) van twee palmen geplaatst en sautoir (gekruijt); alles van goud". Aangenomen, dat de leeuw op het bijschildje die van de Staten van Brabant is, dan had daar eigenlijk een gouden leeuw op sabel (zwart) moeten staan.

De kerken zijn identiek, op het aantal ramen en de vorm ervan na. Dat laatste is merkwaardig genoeg niet correct op het gemeentelijke briefpapier terecht gekomen.¹⁸⁾ De heraldisch rechtse kerk hoort drie romaanse ramen te hebben en één even breed, maar hoger raam in de toren. De andere kerk heeft twee romaanse ramen, terwijl de toren twee verticale smalle ramen heeft met één rond raampje erboven. Wèl goed staat het wapen op het mooie reliëf bij het Administratiekantoor van de gemeentesecretarie in de Vliertstraat. Een juiste weergave in kleur is te zien op de dienstwagens van de Technische Dienst.

BIJZONDERE WEERGAVEN VAN HET WAPEN

Tenslotte wijzen we nog op enkele bijzondere weergaven van het wapen, naast het al genoemde reliëf.

Boven het balkon van het gemeentehuis is het wapen in de gevel aangebracht. Het is overigens niet conform het officiële wapen van 1817 weergegeven. Hetzelfde geldt voor het wapen in het glas-in-lood raam in de raadszaal. Wèl goed zijn de wapens, die uitgesneden werden in de rugleuningen van twee wethouderszetels.

We eindigen weer in de Hervormde kerk, waar een bijna huiselijk geschilderd wapen is aangebracht boven de kerkvoogdijbank. Tot de kerkrestauratie 1956-1958 zat het rechts in de luifel van een lange kerkbank langs de zuidmuur, tegenover het uitgesneden wapen van Brabant in de luifel van een bank langs de noordmuur.¹⁹⁾ Het moet in de zomer van 1767 geschilderd zijn, nadat de schepenen hadden besloten de kerkbanken te laten veranderen en nieuwe te laten bijmaken.²⁰⁾ Binnen twee maanden was dat klaar.²¹⁾ In de kerkrekeningen van die tijd lezen we, dat aan Johan Scheuler betaald werd „de Somma van Ses guldens weegens het Schilderen van Een waepen voor de bank in St.-Lambertskerk".²²⁾

Gebruikte afkortingen:

DOV = Archieven van de Duitse Orde te Vught

GAH = Gemeentearchief 's-Hertogenbosch

RANB = Rijksarchief in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch.

Vughtse schependomszegels en wapen	Zegel type A	Zegel type B	Zegel type C	Wapen 1817
Tijd	Eerste afdruk die bekend is: 18 okt. 1353 Laatste: 6 okt. 1400	Eerste: 2 okt. 1401 Laatste: 13 febr. 1557	Eerste: 5 febr. 1567	Diploma 16 juli 1817
Waar te vinden?	11 x in RANB, DOV mooi exemplaar: inv.no. 402.	* heel vaak in RANB, DOV mooie exemplaren: inv.nrs. 427 en 270. originele stempel: Oudheidkamer Vught.	2 x in RANB, DOV inv.no. 258 (1567) slecht inv.no. 367 (1616) goed	Gemeentehuis Vught Zie verder tekst
Veld	bezaaid met kruisjes	bezaaid met vijfstrajige sterretjes	—	—
Kerken	verlicht	gemetseld; niet verlicht	gemetseld; niet verlicht	verlicht; ramen verschillend per kerk
Op het kerkdak	globe met kruis. onder de kerken: tekening	globe met kruis	globe met breedarmig kruis	globe met breedarmig kruis
Toren	verlicht; dak halfronnd	gemetseld; niet verlicht; dak spits	gemetseld; niet verlicht; dak halfronnd	verlicht; ramen verschillend per toren; geen deur, dak halfronnd
Op de toren	globe, kruis, weerhaan	globe, kruis, weerhaan	globe, kruis, weerhaan	globe, streepjeskruis, weerhaan
Kijken van weerhaantjes	richting waarin niet duidelijk	kijken beide naar heraldisch links	kijken naar het midden (elkaar aan)	afgewend (kijken elkaar niet aan)
Bijschildje	onder de kerken; vier kwartieren met leeuw	tussen de kerken; vier kwartieren met leeuw	tussen de kerken; één kwartier met leeuw	tussen de kerken; één kwartier met leeuw
Sleutel	—	* bovenop bijschildje met heraldisch rechts gewende baard * baard: kamvormig (zes „tanden”) * ruitvormige greep	zie B. baard: kruisvormig	Gelijk aan C.
Ranken/palmtakken	—	twee ineengestrongelde ranken met drie loten	twee ineengestrongelde ranken; vorm tav. A gewijzigd	twee gekruiste palmtakken takken
Randschrift	Sigillum scabinatus in VVCHT; woorden gescheiden door kruisjes, waarvan één breedarmig; gotische majuskels	Sigillum scabinorum de VVCHT; woorden afgewisseld met rankwerk; gotische majuskels	Sigillum scabinorum de VVCHT; latijnse majuskels	—
Diameter resp. met en zonder randschrift	3,7 cm; 2,7 cm	4 cm; 3 cm	3,3 cm; 2,5 cm	—
Kleur	—	—	—	veld, leeuw en ramen: lazuur; verder alles goud

- 1) Hanneke Das-Horsmeier, „Een Haarlemse avondmaalsbeker uit 1643 van de Hervormde Gemeente te Vught (N.Br.) met twee Bossche forten en het wapen van Pieter Olycan”. Zal verschijnen in het Jaarboek 1983 van het Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage.
- 2) De Haarlemse beker werd door P. Olycan geschonken aan de kerk van de forten Isabella en St.-Antonie. De Bossche beker kwam niet via de forten in Vught, want een lijstje van bezittingen van de kerk van de forten uit 1682 (GAH, DTB 203, fol. 105) vermeldt maar één zilveren beker.
- 3) Catalogus „Brabants zilver”, Centr. Noordbrabants Museum te 's-Hert. 1965, insculptatieplaat Ib. N.B.: Er zijn twee uitgaven van deze catalogus: één mét, en één zonder afbeeldingen van de meestertekens.
- 4) Elias Voet Jr. „Ned. Goud- en zilvermerken”, 's-Grav. 1963, pg. 26.
- 5) GAH, archief Goudsmedengilde inv.no. 313 (ongefol.), rekeningen 1642-1734.
- 6) RANB, DOV inv.no. 402. Drs. A.C.M. Kappelhof hield in zijn artikel „Het Vughtse schependomszegel” (Brabants Heem 1976, no. 1), dat geschreven werd tijdens de inventarisatie van DOV, een zegel uit 1358 (inv.no. 294) voor de oudste afdruk. Een foto van type A staat in genoemd artikel op pg. 27. Type A komt in DOV 11x voor, het laatst op 6 okt. 1400 (inv. no. 300).
- 7) GAH, rapport van H.J.H. Bossink, „Het stadswapen van 's-Hertogenbosch” dd. 31 mei 1976.
- 8) RANB, DOV inv.no. 301. Er zijn in DOV erg veel zegels van type B. Een foto staat in „Brabants Heem” 1976, 1, pg. 27.
- 9) Kl. Sierksma oppert in „De Gemeentewapens van Nederland”, Utr./Antw. 1960, pg. 240 de mogelijkheid, dat de palmtakken als attribuut van St.-Lambertus beschouwd zijn. W.H.Th. Knippenberg neemt deze suggestie over in „De twee oudste kerken van Vught, prov. N.Br.” in Berichten ROB 1964, pg. 152.
- 10) Enkele letters hebben de stijl van minuskels.
- 11) Alg. Rijksarchief 's-Gravenhage, inv. Hingman no. 1702. Een afbeelding staat in DOV na pg. 6.
- 12) Bv. in DOV inv.no. 49, en no. 195 (explicatie bij de genoemde Tiendkaart).
- 13) RANB, DOV inv.no. 361.
- 14) RANB, DOV inv.no. 258.
- 15) F.H.M. de Bekker kende een charter met type C dd. 2 jan. 1573 (Vughtse weekblad „De Aankondiger” dd. 16 nov. 1929, en Gedenkboekje t.g.v. de opening van het nieuwe Vughtse gemeentehuis, 8 juni 1937. Met foto). Het gaat overigens om „1573 Stijll van den Bossche” = ons 1574. Er wordt tot nu toe tevergeefs gezocht naar het archief waaruit de B. deze charter kende.
T. van der Laars „Ned. Heraldiek”, deel N.Br., no. 58 Vught, (1925-1930): 1580.
A.C.M. Kappelhof (zie noot 6): ca. 1600-1610.
- 16) Informatie van het Lipsmuseum te Dordrecht.
- 17) Voor een algemeen historisch overzicht van de wording en ontwikkeling van het gemeentebestuur in ons recht, zie Mr. M.J.A.V. Kocken, „Van stads- en plattelandsbestuur naar gemeentebestuur”, Stichting Gemeentelijk Bestuursfonds 1973. Voor Vught: J.P.W.A. Smit in de Inleiding van de inventaris der gemeente Vught, 1923.
- 18) Ook de weergave in Kl. Sierksma, „De gemeentelijke wapens in Nederland”, Utr./Antw. 1960, pg. 138 is op diverse punten niet conform het wapen van 1817.
- 19) Informatie van oudere gemeenteleden.
- 20) Gemeentearchief Vught inv. no. 3, fol. 178v. en 179. (Schepenvergadering dd. 13 mei 1767).
- 21) Ibid. fol. 186v. (Schepenvergadering dd. 8 juli 1767).
- 22) Archief Herv. Gemeente Vught, Kerke Reekening der Beide kerken van S. Lambert en S. Petrie 1765 juni 22 – 1768 juni 8, fol. 11v.